

РЕТРО. СПОМЕНИ ОТ ЕДНА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ В САЩ ПРЕЗ 1978 г.

Радост Иванова

RETRO. MEMORIES OF AN INTERNSHIP IN THE USA IN 1978

Radost Ivanova

Abstract

The text presents a personal narrative concerning a scientific trip of the Bulgarian folklorist Radost Ivanova to the USA during the Cold War in 1978. The author presents her meetings with leading American folklorists such as Richard Dorson, Alan Dundes, Dan Ben Amos, Linda Degh, and others. In the text, the atmosphere in the most prestigious centers of American folkloristic is lively.

Key words: *folklore studies, Bulgarian folklorists, American folklorists, Cold War.*

Понякога на човек му се случват невероятни неща, които никога не е очаквал. И за което дори не е мечтал. Но ето, че това ми се случи. През далечната 1978 година...

Тогава бях научен сътрудник в Института за фолклор при БАН. Бях вече защитила кандидатска дисертация, бяха ме назначили за научен сътрудник в секция „Теория и естетика на фолклора“ и бях преминала през двумесечна специализация в СССР – в Ленинград (сега – Санкт Петербург) и Москва през 1976 година по проблемите на обредността. През социализма това беше почти всичко, което можеше да очаква един простосмъртен научен сътрудник. И бях щастлива от завоюваното си положение. Работех ентусиазирано в сферата на обредите и най-вече – по сватбата. Тъй като дисертацията ми беше посветена на сватбените песни, бях решила, че не мога да оставя работата си незавършена. Предстоеше ми да продължа заниманията си със сватбата като цялостно обредно явление. И тогава се случи неочакваното...

Обичайно явление беше в Института да идват от време-навреме циркулярни писма от Централно управление на БАН, изискващи предложения за специализации в чужбина. Такова едно писмо е пристигнало през 1977 г. с указание

да бъдат предложени специализанти за Запад. Тъй като бях учила навремето английски, съм била предложена от ръководителя на секцията проф. Т. Ив. Живков за специализация в САЩ. Е, нищо... все едно, че съм си купила билет от лотарията. Не, че съм очаквала нещо да спечеля, но ако не съм изгубила билета до излизането на тиража, за всеки случай съм го проверила и съм се убедила, че не съм имала късмет. С други думи, не вярвах в чудеса! Години наред преди това давах заявки за командировка в бивша Югославия, тъй като профилът на специалността ми славянска филология беше сърбохърватски език, и все удрях на камък. Не и не... Вече не хранех никаква надежда за където и да било, а камо ли за САЩ...

Но ето, че този път нещата се бяха обърнали в моя полза. Както разбрах покъсно, в циркулярното писмо до Института била закодирана заявка за набиране на специализанти само за САЩ по линията на АЙРЕКС. Местата били двадесет, от тях четири – запазени за хуманитарни дисциплини, а останалите – за технически. Американците се били договорили така, защото смятали, че БАН им изпращала само специалисти от техническите дисциплини, а последните ходели в САЩ, за да крадат технологии. За мое щастие кандидатите от хуманитарните дисциплини се оказаха точно четирима – аз и още трима историци. Пред нас четиримата имаше само едно препятствие – да издържим изпита по английски език пред комисия от БАН. И тъй като няхаме конкуренция, всички ние бяхме единодушно одобрени.

Не беше за вярване, но се случи. Бях окончателно одобрена за специализация в САЩ по темата „Съвременни методи за проучване на фолклора“, която беше във връзка с участието ми в колективната планова задача за проучване на обредността към секция „Теория и естетика на фолклора“. Започнах усилено да се готвя за заминаването. Изчетох всичко, което ми беше достъпно за американската фолклористика. А то не беше много. Направих си работен план, започнах да си спомням потъналия в забвение английски език, който до този момент така и за нищо не ми беше потрябвал.

Междувременно докато се подготвях за заминаването, планът ми за специализацията беше одобрен от АЙРЕКС. От посочените четири университета в САЩ бях одобрена за Калифорнийския в Бъркли с краткотрайно пребиваване в Института за фолклор в Блумингтън, Индиана. Предстоеше ми едно тъй дълго пътуване във времето, пространството и науката.

През февруари 1978 г. датата на отпътуването ми вече беше уточнена и билетът ми закупен от отдела за Международно сътрудничество при БАН за 19 февруари. Двама от останалите трима историци бяха решили да пътуват в началото на март, но като разбрали, че ще заминавам по-рано, веднага пожелаха да сменят билетите си за определената от мен дата. Това и на мен много ми допаднаше, защото за първи път в живота си щях да изляза извън „желязната завеса“, в капиталистическа страна, и то не коя да е! Щяхме заедно да си помагаме в незнанието да пътуваме на Запад.

Да, ама не! И то само за мен! Получих съобщение, че трябва да се явя на адрес в един хотел близо до Института, за да разговарям с представител на МВР. Приех го за нормално, защото бях чувала, че в паспортния отдел на МВР всички пътуващи получавали инструкции как да се държат в чужбина, как да постъпват в определени ситуации и пр. В уречения ден и час отидох на срещата. Двама млади мъже ме посрещнаха и поканиха в кафенето на хотела, поръчаха кафе (О, колко галантно от тяхна страна!) и в тази непретенциозна обстановка започнахме разговор. За моя изненада нито един от двамата не се опита да ми дава указания за въпросното поведение в САЩ, което дори ме озадачи. Започнаха да ме разпитват кого познавам от Института по изкуствознание – институт, с който нашият Институт за фолклор беше в едно обединение на БАН. Така стигнахме до Атанас Славов – бивш сътрудник на Института за изкуствознание, който след командировка в Англия не се върнал повече в страната, а понастоящем пребивавал в САЩ. За зла участ, казах, че го познавам от едно обсъждане на негова научна статия за списание „Български фолклор“ в нашия институт. Разказах им как е преминало обсъждането, че съм се изказала доста критично по съдържанието на работата му (статията му е поместена в бр. 2 на сп. „Български фолклор“ от 1975 г.). Попитаха ме дали познавам жена му, която също работела в Изкуствознанието. Нищо повече не знаех. С това горе-долу срещата с кафето приключи.

Прибрах се у дома стресирана – кои са тези мъже, които ме привикват в хотел? Ако те са от МВР, нямат ли служебни канцеларии? Дали пък това не е провокация? От Американско посолство? Изобщо все въпроси, на които нямаш отговор и нямаше откъде да го получа. Споделих това с майка ми. Тя се разтревожи дори повече от мен. Но като изключително дейна жена веднага се сети за мой братовчед, който преди години работел в МВР. Говорила с него по телефона, дала му имената на моите „кавалери“ и не след дълго той я успокоил. Казал ѝ, че наистина това са служители на МВР, и че нищо особено не се е случило, такъв бил редът.

За съжаление, нещата не спряха до тук. Ден-два по-късно получих обаждане, че датата на заминаването ми е отменена за по-нататък. Ново двайсет! Ами това пък защо!? Пропадна планът да пътувам с двамата историци. Жалко!

Нова среща с моите стари познати. На същото място. Този път с конкретни въпроси и искания. Колко време ще бъде в Ню Йорк, мога ли да открия и да се срещна с Атанас Славов и т.н., и т.н., всичко се въртеше около неговата личност. За щастие планът ми предвиждаше да бъде само два дни в Ню Йорк, за да се срещна с представители на АЙРЕКС и да отпътувам веднага за Сан Франциско. Спасих се от задачите на МВР. Пожелаха ми приятно пътуване и ме освободиха да замина през следващата седмица. Само дето си изпуснах компанията...

И така, в мразовития ден на 25 февруари 1978 г. потеглих на Запад, и точно, още по-на Запад – през океана. За първи път на Запад и за втори път в чужбина. На 38 години!

Няма да описвам колко бях стресирана, притеснена, уплашена, развълнувана и все пак – щастлива, че именно на мен се падна честта да разчупя собствения си кръгозор и да се запозная с нещо различно като свят, като хора, като учени, като наука. Бях твърдо решила да докажа най-вече на себе си, че съм достойна за сполетелия ме късмет. Напук на слуховете, че някои от изпратените на специализация в САЩ не издържали психически, защото колегите им от съответните специалности проявявали отрицателно отношение към „комунистите“ от Източния блок. Други пък изкарвали докрай, но така се затваряли в себе си и се изолирали от околната среда, че единствената им придобивка от пребиваването им в САЩ била да спестят долари от скромната си стипендия, с които да си купят кола от КОРЕКОМ в България. Несъмнено изпитвах страх от подобни слухове, но тепърва ми предстоеше да се сблъскам с новите реалности.

Отлетях от София със смесени чувства. С тъга от раздялата със семейството, с децата, с приятелите, с колегите. И с вълнението от предстоящата среща с непознатото. Три дни прекарах в смяна на самолети и полети: Стокхолм, Ню Йорк, Сан Франциско.

Самолетът на „Пан Америкън“ навлезе в Калифорния и се спусна рязко надолу към летището на Сан Франциско. Имах усещането, че ще се потопи в Тихия океан. Той обаче успя да „намери“ правилното място на малкото суша, която му беше отредена за кацане. Тук вече започваше моята самостоятелна американска „Одисея“. От притеснение едва не забравих единия от двата си багажа на летището. Добре, че се бяха погрижили да го приберат. Тъй като няхах посрещач, трябваше сама да се придвижа до Бъркли – крайната точка на моето дълго пътуване. Градчето не беше далеч. Намира се в района на залива до Сан Франциско и е почти квартал на Сан Франциско. Не беше трудно да открия микробуса за Бъркли, тъй като имах подробни указания от АЙРЕКС, но стресът ми от забравения багаж продължаваше да ме тресе. Шофьорката на микробуса, афроамериканка, ме попита от къде съм, а аз не можах да я разбера. Трябваше да повтори въпроса си. Продължавах да трупам стрес. Веднъж, че бях объркана, разстроена и уморена от 10-те часа разлика; втори път – че ще ме вози черна жена. Не беше без значение и това, че слухът ми не беше свикнал с изговора на западното американско наречие. Сега всичко това от дистанцията на времето предизвиква у мен една съчувствена усмивка, но тогава, за представителката на социалистическия лагер, която за първи път на 38 години пътува на Запад (разбирай Западна Америка), това беше истинско изпитание. Все едно никога да не си плувал и да те хвърлят в дълбоки води.

След не повече от половин час път с микробуса се добрах до Бъркли. На уреченото място дойде да ме вземе моята научна съветничка доц. (Assoc. Prof.) Мери Кут – млада жена, ученичка на известния фолклорист проф. Албърт Лорд от Харвардския университет. Откара ме в дома си, къща на два етажа, на един от хълмовете над Бъркли, където трябваше да прекарам първата нощ вместо на хотел. Беше избрала този вариант за собствено удобство, защото на другия ден

трябваше да ме отведе и представи в Университета. И едва след това трябваше да се настаня в наестия за мен апартамент в централната част на Бъркли.

Събудих се в Бъркли. Беше вече Първи март. Представих си всички българи окичени с мартеници. Какъв дълбок смисъл влага българинът в мартеницата, каква радост му носи мисълта за събуждащата се пролет. И аз се окичих с мартеницата, която си носех от България. Но си давах сметка, че тук тя никому нищо не говори. Несподелена радост.

Първите дни за мен бяха почти кошмар, защото не ми беше възможно да свикна лесно с часовата разлика, с посоките на света. Струваше ми се, че слънцето изгрява от запад и залязва на изток. Е, Западно полукълбо... (?) И докато българите посрещаха Първи март в очакване на пролетта, аз попаднах във вечната пролет на субтропика. Валеше дъжд непрекъснато, проливно. Бях си забравила чадъра и трябваше веднага да направя първата покупка. Дворовете на къщите и улиците бяха покрити с пишна зеленина. Навсякъде се виждаха цъфнали лимони и портокали. Жасминът ухаеше още по-силно от дъжда, а цъфналите закуми, с размери на дървета, разделяха противоположните платна на идеално поддържаните магистрали. Колко по-скромно изглеждат нашите рози в това отношение. Навсякъде ухаеше на „карамфил и канела“. Един невероятен триумф на вечната калифорнийска пролет!

Апартаментът ми се намираще на третия (последен) етаж в един блок с жилища, давани под наем. Беше пълен с гостуващи учени и професори на Калифорнийския университет. От прозореца на спалнята ми се виждаше уникалния Бей бридж на Сан Франциско. А кедрите, които при полъха на вятъра се удряха в прозореца на спалнята ми и в началото ме стряскаха, впоследствие ме приспиваха и събуждаха. В тази екзотика ми предстоеше да живея и работя през следващите пет месеца.

На 1 март сутринта, още не дошла на себе си от пътуването, Мери Кут ме поведе към новото ми работно място. Тъй като семейството притежаваше една кола и този ден тя беше на разположение на мъжа ѝ, ние трябваше да се съобразим с графика на преминаващия от време-навреме микробус, за да стигнем до университета. Освен това се налагаше да вземем с нас и малката ѝ дъщеря Маргарет, бебе, което нямаше и годинка. По-голямата ѝ дъщеря беше на детска градина, но малката нямаше кой да я гледа. Това много ме озадачи, но беше твърде рано да разпитвам.

И така, аз и Мери с Маргарет на ръце се появихме в канцеларията на Катедрата по славистика в Калифорнийския университет. Там секретарката откъсна поглед от пишещата машина, поздрави ни любезно и делово ме зачисли към състава на катедрата. Връчи ми ключ от кабинета на моята научна съветничка и отново заби поглед в недописания текст. А ние продължихме пътя на запознанствата.

И къде... къде... право при проф. Алън Дъндес (1934–2005). Той беше ръководител на Катедрата по фолклор към Факултета по антропология. Един от

най-известните теоретици на фолклора в САЩ, даже само името му всяваше респект. Трябваше да събера всички остатък от сили и съсредоточеност в себе си, за да бъда адекватна при срещата със световния учен. За мое най-голямо щастие той се оказа много общителен и показва благоприятно разположение към мен като към равностоен колега. Слухът за негативното отношение към представителите на Източния блок беше развенчан. Поне засега и за мен. Отдъхнах си с облекчение.

Първото нещо, което ме впечатли, беше големият самостоятелен кабинет, с който той разполагаше и делеше със секретарката си. Цяла една стена беше заета с негови книги и отпечатащи от статии, които той щедро раздаваше на всеки, който се интересува. Неговата непринуденост идваше и от външния му вид. За разлика от нашите професори и преподаватели, за които беше неизвинително да се явяват пред студентите, ако не са облечени в костюми с вратовръзки, Алън Дъндес беше с дънки и дънково яке. Приех с усмивка този „професорски дрескод“, при положение, че в София дънките едва бяха започнали да си пробиват път, и то само като младежка спортна мода. По това време у нас се произвеждаше някакво дънкоподобие от лошокачествен син док. Оригинални дънки се продаваха само в КОРЕКОМ, но малцина бяха щастливците да си ги купят от там или да си ги донесат от чужбина. Спомням си, че по време на една теренна командировка в Сандански не пуснаха мой колега в ресторанта на хотела, защото беше по дънки. Каква „ужасна“ дреха, с привкус на див капитализъм!

Не мога да кажа, че бях съвсем неподготвена за срещата си с проф. Дъндес. Бях чела за него, както и критика на негови работи, главно от съветски източници. Истина е обаче, че не бях чела нищо от него. Той веднага свали от „стената“ всичко, което имаше в наличност и ми осигури работа за следващите дни. Споделих планове си за работа по време на пребиваването ми в Бъркли и между другото му казах, че имам намерение да издира българи и български общности, за да се опитам да запиша от тях някакъв фолклор. Естествено, нямах касетофон, но проф. Дъндес отвори един голям шкаф със записващи устройства на другата стена в кабинета и ми предложи да си избира какъвто касетофон искам. Аз, разбира се, избрах един от най-малките – такъв, какъвто все още не бях виждала в България. Задържах го чак до отпътуването ми от Бъркли.

Имаше още нещо забележително, което различаваше проф. Дъндес от другите професори, което особено ме впечатли. На вратата на кабинета му висеше бележник, на който всеки посетител имаше възможност да пише каквото пожелае за него, независимо дали е положително или отрицателно. Впоследствие неколккратно се зачитах в написаното от неговите посетители, най-често негови студенти, и никак не ме учудваше, че в повечето случаи то изразяваше възторга им от големия човек и учен. Тук-таме се прокрадваха и любовни стихове. Не случих на негативни отзиви. Колко изобретателно, находчиво и забавно! Покъсно, след като бях вече прочела много от неговите работи, си обясних това с вдъхновението, което е получил от изследванията си върху латриналиите. Не

мога да си представя как биха реагирали нашите студенти, ако някой от техните преподаватели се осмели да си направи подобен експеримент.

Тук ще наруша хронологията на разказа, за да опиша по-подробно впечатленията си от срещите и разговорите ми с проф. Дъндес. Няма да бъде излишно, ако спомена, че проф. Дъндес е възпитаник на Индианския университет в Блумингтън, щата Индиана. Там през 1962 г. той е защитил докторска дисертация по фолклор и същата година е станал професор в Калифорнийския университет в Бъркли. В течение на следващите години е успял да напише редица важни теоретични трудове, които са наредили името му сред имената на най-известните американски фолклористи. Така за не толкова дългия си стаж като професор той е успял да си спечели авторитета и влиянието не само в Калифорния, а и в другите щати на страната, а също и в чужбина.

Тъй като разполагах с достатъчно трудове на проф. Дъндес, винаги, когато си бях у дома, се посвещавах на тях. Още повече, че целите и задачите на моята специализация имаха пряко отношение към идеите и методите на неговите изследвания. Знаех, че е последовател на Владимир Пропп в проучването на приказките. Приемаше теорията на Пропп, развита в книгата му „Морфология на вълшебната приказка“, и не пропускаше да изрази положителното си отношение към големия съветски учен. Самият той беше станал известен със своята структурна типология на северноамериканските индиански приказки. В анализите си на приказките, игрите, суеверията, гатанките, пословиците и пр. той се опира солидно върху труда на Пропп, но се обявява категорично против самоцелността на структурния анализ. Смята, че този анализ може да бъде полезен при дефинирането на жанровете, при разкриване на културните различия и пр., но описанието на структурата е необходима първа стъпка, която трябва да бъде последвана от интерпретация и разкриване на смисъла. В един от разговорите ни сподели, че за другата книга на Пропп – „Исторически корени на вълшебната приказка“ – не е на същото мнение. Има много моменти, които не можеше да приеме. По този повод ме беше поканил на семинарите, които провеждаше със своите студенти. На тях той възлагаше на студентите да направят реферати върху трудове на известни фолклористи, които се обсъждаха по време на семинарите. Аз участвах в някои от тях. Проф. Дъндес изрази желание да напиша доклад върху книгата на Пропп за историческите корени на приказката, но, въпреки желанието ми, оказа се че тази книга не може да бъде открита никъде, освен у самия него, и то на италиански. Така пропадна идеята да участвам с доклад на неговия семинар.

Все пак, докато структурният подход към приказката не беше новост както за европейската, така и за българската фолклористика, опитът на проф. Дъндес за прилагането на психоанализа в проучването на личността на самите събирачи на фолклор, така и на фолклорните произведения, ми прозвуча не само необичайно, но в известен смисъл и шокиращо. Психоанализите му са тясно свързани с учението на Зигмунд Фройд и са тяхно продължение и развитие на основата

на фолклора и неговите събирачи. Нямах никаква сериозна представа за Фройд и фройдизма. У нас той беше забранен като буржоазен учен. Забранени бяха и книгите му. Това още повече разбуди любопитството ми, защото Дъндес пряко свързваше функционирането на фолклорните произведения с функциите на човешкия организъм. Колкото и отворена да бях към новото и непознатото, все пак не можех да осмисля тази пряка връзка. Реших обаче, че психоанализите на Дъндес заслужават внимание и ми трябва повече време да посветя на тях. Снабдих се и със забранените книги на Фройд, които след това за по-сигурно пренесох в България в ръчния си багаж. Чрез пощата те нямаха шанс да достигнат до мен поради щателния митнически контрол и присвояването на всичко ценно в полза на ... Бог знае кого. Поставих си за цел да проверя отношението на другите учени към неговите теории. Но за това по-късно. В момента само споделих прочетеното с една от студентките на Мари Кут, Джоен Спливало, която ми гостуваше често в апартамента. Тя изпадна във възторг от прочетеното и каза, че това е точно така, че всичко е много вярно. Това още повече ме убеди, че не трябва да оставам безучастна към психоанализите на Дъндес, тъй като и някои от рецензентите му възторжено ги приемаха, а имаше и последователи в Западните щати. Оказа се, че трябва да бъда още по-отворена към новото и непознатото.

Един важен и интересен момент в трудовете на Алан Дъндес беше неговата дефиниция за фолклора. Тя се различаваше значително от познатите ни тогава определения за фолклор в нашата и съветската фолклористика. От една страна неговата дефиниция е съобразена с многообразния състав на американското общество. От друга, тя е резултат от прилаганите от него различни методи. Поради това се беше оказала много работеща при изследването на американския фолклор и се възприемаше с одобрение от научните кръгове на САЩ.

Запознанството ми със световно известния фолклорист още в самото начало на моето пребиваване бе истинско щастие за мен. В негово лице видях учен, който не се притесняваше да постави научните си изследвания извън тесните рамки на острите политически противопоставяния в онзи период на Студена война между двата лагера; да изгради своята структурна типология на северноамериканските индиански приказки върху основополагащия труд на един съветски учен. Свободен и независим ум, достоен за уважение. Човек, в чиято човешина имах възможност да се убедя още на първата ни среща. С личното си обаяние и с трудовете си Алън Дъндес провокира у мен първото качество, което трябва да притежава един учен – отвореност и широта на възгледите, независимост от политически принадлежности и зависимост единствено от научните факти. И другото, към което ме подтикна той, бе, че ние, фолклористите, трябва да виждаме нашата наука не само като задължение да изучаваме фолклорната традиция, а да гледаме на фолклора като на жив организъм, който не само че не трябва да заобикаляме, а да поставим в центъра на вниманието си.

Така започна моето всекидневие в Бъркли – срещи, четене, четене, срещи, разговори. Стремях се да оползотворявам всеки свободен час, всяка свободна

минута; да не оставам без работа за миг, защото бездействието, почивката ме хвърляха в носталгия по България. Чувствах се като попаднала на друга планета, в свят толкова далечен от моя. Тъгувах за всичко мое, което бях оставила някъде много далеч. Макар че стипендията ми беше малка, не се притеснявах да отделям значителна част от нея за пликкове и марки. По това време телефонните комуникации бяха много затруднени и опосредствени, а и много скъпи, не бяха по възможностите ми. Пишех писма всеки ден. Пишех на всеки от семейството ми, на приятелите, на колегите. Техните отговори ме крепиа и ми даваха сили да продължавам моя изпълнен с наука и носталгия самотен живот.

Няма да скрия, че някои от писмата в този момент имаха особено вдъхновяващо значение за мен. Затова тук помествам изцяло писмото на акад. Петър Динев, директор на Института за фолклор по това време, забележителен учен, оставил ярка следа в развоја на българската фолклористика:

София, 21.IV.1978 г.

Радост,

Сърдечно Ви благодаря за картичката и писмото (картичката пристигна по-рано). Радвам се, че сте се настанили добре. Разбира се, първите седмици в чужбина са винаги тежки. Човек се озовава в нов свят; колкото и да е интересен, този свят е все пак непривичен. Смятам обаче, че вече първите трудности са минали и сте започнали сериозна работа. Всъщност работата Ви трябва да се състои в четене, слушане на лекции, срещи и разговори със специалистите. Добре е, че са Ви причислили към катедрата по славистика; една катедра винаги носи научна атмосфера и е кръстовище на научни интереси, обсъждания, спорове върху специални проблеми и трудове. Толкова по-добре, че ръководителката на катедрата е ученичка на проф. Лорд; проф. Лорд не е случайна фигура в американската и световната фолклористика. Дано имате възможност да се запознаете с него, защото и като човек той е много добър.

Шест месеца не са много – и все пак те ще Ви дадат много и като знания, и като английски език, и като жизнен опит. Убеден съм, че ще научите много и ще се върнете в нашия институт още по-подготвена и още по-ентузиазизирана за научна работа. Аз съм много доволен от Вашето досегашно развитие и не се съмнявам, че Ви чакат нови научни успехи.

Разбира се, човек не живее само в специализирания свят на науката. Попаднала в една нова, непозната страна, която заема важно място в съвременната цивилизация, постарайте се да се запознаете с повече страни на културата – и театър, и живопис, и музика, и литература (ако Ви остане свободно време), защото културните, широко образованите хора са и най-добрите специалисти. Съвременното развитие на науката не може да търпи примитивизма, то изисква високо културно равнище.

За Калифорния мога само да Ви завиждам, особено при големия студ, който настъпи у нас през април. Всеки от нас мечтае за една вечна пролет – в пряк и преносен смисъл. И затова моята „завист“ е напълно естествена.

Предполагам, че ще имате възможност да посетите и други американски градове и университети и да видите повече неща, особено повече среци да имате с фолклористи. Пък и американската природа и американският бит сами по себе си заслужават интереса на един чужденец.

За себе си не мога да Ви пиша нищо особено – само заседания и работа. В института нещата се развиват нормално; всички следваме създадения вече ритъм. Тази година имам доста пътувания в чужбина, но едва ли ще мога всичко да осъществя.

Желая Ви от сърце здраве и успехи!

С най-добри чувства Ваш П. Динев

Ако имате нужда от нещо, пишете!

Ето и част от писмото на ръководителя на секцията проф. Тодор Ив. Живков, по чието предложение се оказах в САЩ. То в някои отношения има по-конкретни неща, които биха останали неразбрани за тези, които не са запознати с работата на секцията и института, затова реших да ги спестя:

Радост, здравей,

Малко закъснявам с отговора – писмото получих в края на април. Теши ме мисълта, че си добре и че за тебе се очертава една плодотворна специализация. Това много, много ме радва.

Аз я карам по старому. Работя и вечер се мъча да пиша, но не излиза нищо свясно. На 10 (в сряда) съм на защита и съм малко притеснен.

Секцията върви малко на самотек. Имам много малко време за нея. Пък и всички са пълнолетни и да се оправят сами. В командировка още не сме били – боят се да не ги изядат селските кучета без мене. Прибрах и Георг Краев при мене за пълнота на колекцията. Въобще – теория и естетика.

Хайдутите хайдутуват. Не сме си написали разделите. Дано ги напишем до твоето завръщане.

Институтът расте и крепне – къде на самотек, къде на самоутех. Станал е самоуправляваща се и самонастройваща се система.

.....

Любомира П. вероятно ще дойде натам като visiting (или нещо подобно). Ст.Б. редактира и коригира. Р.А. раздава въздишки, С.С. управлява на ужким, М.Б. разправя, разправя... Аспирантите налитат на големи теми, специалистите боледуват по отречена genialност, канцеларията вари кафе, четат крим. романи и се усмихва учтиво. Одним словом – ИФ функционира смазан и подмазан.

Тука дойде пролет – беше дъждовно и кажи-речи отворително. Липсата ти я чувстваме – поне аз (от корисни и безкорисни съображения).

Надявам се, че вече си свикнала. Уверявам те, че бързо ще отвикнеш. Все пак по-хубаво от у нас няма, нали.

Приеми едни мои привети и прочие

Тодор

Март и следващите месеци за мое щастие се оказаха сезон на активна научна дейност, която не се ограничаваше само с лекциите и семинарите. Калифорнийският университет в Бъркли винаги се е ползвал с авторитет и известност, поради което не случайно е бил включен в „бръшляновата верига“ от най-престижни университети в света. В цялостната му дейност личеше стремежа да се запази и поддържа високо нивото на завоювания престиж. Затова катедрите имаха не само високи изисквания към преподавателите и тяхното индивидуално развитие като учени, но всеки семестър канеха известни професори от другите университети на САЩ. Точно този семестър имах късмет да общувам със съзвездие от световни учени – фолклористи – местни и гости на университета. На студентите се предлагаха 17 курса от лекции и семинари по фолклор. Тук влизаха курсовете по фолклор на Алан Дъндес по приказката и сходните ѝ форми, на Уилям Бескъм от антропологичния факултет по наративен фолклор, на Мери Кут по славистика. Четири от курсовете по фолклор се водеха от гостуващите професори Линда Дег от Института по фолклор в Блумингтън, Индиана, по европейски наративен фолклор и фолклорът в етнически контекст, и Алберт Лорд от Харвардския университет по средновековна епическа поезия и семинар по средновековна култура: средновековен епос и романс; техника на формалистичния и тематичния анализ.

Освен че посещавах някои от лекциите на споменатите професори, за мен от най-голям интерес беше сборният курс по увод в устната литература, чийто организатор беше моята научна съветничка Мери Кут. В този курс имах възможност да слушам лекции от всички професори на Калифорнийския университет, които в една или друга степен включват фолклора в научните си занимания. Забележително за него беше, че половината от слушателите в аудиторията бяха преподавателите в този курс, които се слушаха взаимно. Лекторите се стремяха да направят лекциите си възможно най-атрактивни, затова всеки от тях предлагаше различни форми на илюстрации. Курсът завърши с документални филми за един индиански разказвач и румънско погребение.

Проследих отначало докрай и курса по славистика на ас. проф. Мери Кут. Лекциите ѝ имаха общ информативен характер за славянските обичаи, обреди, фолклор и бяха достъпни за студентите от различни специалности. Кут, като ученичка на Алберт Лорд и сърбохърватистка, илюстрираше лекциите си изключително с материали от сръбския и хърватския фолклор. Няма да забравя една от лекциите ѝ върху южнославянския епос. За да опише ламята от епоса, тя извади една детска гумена играчка, наподобяваща змеевидно същество, което трябваше да бъде подобие на образа. Курсът на Кут включваше и няколко

лекции за славянската семейна обредност, поради което не пропусна възможността да ме покани да изнеса една лекция за българската сватба. Аз, разбира се, приех поканата, пък и се чувствах морално задължена да отговоря на гостоприемството по подобаващ начин. Темата на лекцията ми беше „Специфика на българските сватбени обичаи и песни“. За всеки случай се бях запасила и с грамофонни плочи и илюстрирах лекцията си със записи на сватбени песни.

Към лекциите на Мери Кут наистина имаше голям интерес. Обикновено тя беше затворен човек, не особено общителна, но в преподаването си проявяваше всеотдайност и страст. Стоически преодоляваше трудностите по отглеждането на бебето си Маргарет, която често споделяше някоя от седалките на последния ред в аудиторията, в полата на някоя студентка. И докато майка ѝ успяваше да грабне вниманието на аудиторията, Маргарет на своя език често го отнемаше. Някой от студентите обаче явно се беше оплакал от поведението на Маргарет пред ръководството на катедрата и на Кут ѝ забраниха да я внася в аудиторията. Тогава тя започна да я оставя да лази сама по пода на канцеларията, пред „очите“ на забилата поглед в пишещата машина секретарка. Така семестърът завърши, дойде време да си кажем „сбогом“ с Мери Кут и тя ми поднесе най-голямата изненада – че е уволнена. Бях шокирана – това беше най-малкото нещо, което очаквах да ѝ се случи. Тя ми обясни, че за седемте години преподавателска работа не е успяла да защити докторат, което било условие да продължи работата си. Реших, че е много жестоко и несправедливо, защото за нея се затваряше завинаги пътя за преподаване в този университет. „Това е капитализмът!“, казах си тогава. И се размислих: дали пък ние, българите, не изпадаме в сиромасомилство, не защитаваме некадърния, който трябва да даде искания от него продукт на мнозинството, но поради своята некадърност или по други причини не може да го даде? Тогава стигнах до мисълта, че ръководството на университета може би наистина има право да защитава интереса на студентите, които трябва да получат най-доброто, а не на дадена личност, която е спряла да се развива в научно отношение. В крайна сметка така се пази високото ниво на преподаването и завоювания престиж на катедрата и университета.

Едно от нещата, които тогава ми правеха впечатление, беше постоянната активност на американските студенти. И на лекции, и на семинари те не се притесняваха да прекъсват преподавателите си и да задават въпроси за доизясняване на проблемите. А преподавателите с охота даваха допълнителни подробни обяснения. Така, още по време на лекциите, се получаваше по-тясно общуване между преподаватели и студенти, което много често надхвърляше стените на университетските аудитории и се пренасяше в домовете на професорите. А там, под формата на кръжоци или просто гостувания продължаваха научните дискусии, обяснения, илюстрации.

Формите на общуване между студенти и преподаватели в Бъркли наистина впечатляваха. Всеки местен професор се стремеше да поддържа някакъв вид неформално общуване. Мери Кут например беше сформирала група по устна

литература и някои от сборките се проведеха в нейния дом. Участието в тази група беше неограничено за жителите на Бъркли, но поканите се разпространяваха писмено главно сред преподавателските кръгове и устно сред студентите. Мен никога не ме забравяха. Нещо повече, тъй като не разполагах с кола, организаторите винаги ми осигуряваха отиването и връщането до съответния дом. Между другото, първата сбирка беше посветена на гостуването на проф. Алберт Лорд (1912–1991). Тя се проведе в дома на проф. Найлс – професор по английска и американска литература. На госта беше отдадено необходимото уважение и внимание, което той използва, за да запознае присъстващите с характера на южнославянския епос. С доста примери разказа за теренните си проучвания в бивша Югославия. Не пропусна да опише и пътуването си по някои софийски села заедно със Стефана Стойкова. На тази среща лично се запознах с проф. Лорд, който изрази топлото си отношение към страната ми. Това, разбира се, много ме поласка. Когато си далеч от родината и се чувстваш в изолация, чуждото мнение към всичко родно се възприема много по-емоционално от обикновеното. Още повече, че проф. Лорд изрече и няколко думи на български като допълнително доказателство за незабравимите си спомени от България.

Факултетът по антропология също отдаде необходимото внимание на гостуващите професори Алберт Лорд и Линда Дег, като организира фолклорно парти в тяхна чест в дома на проф. Алан Дъндес. Гостите бяха много – и професионалисти и любители на фолклора. Както на всяка сбирка, всеки носеше по нещо за пиене, а съпругата на проф. Дъндес, Каролин, беше отрупала една голяма маса с какви ли не деликатеси, приготвени лично от нея. Тези, които гостуваха не за първи път в дома им, възхваляваха кулинарните ѝ умения. На това парти имах възможност да се запозная и да общувам с широк кръг фолклористи – специалисти и любители.

Тук се запознах с проф. Уилям Бескъм (1912–1981), антрополог, който е бил продължително време на терен в Западна Африка и повечето от изследванията му са свързани с африканската култура и фолклор. Много се поласка като разбра, че е известен в научните кръгове на България. Жена му, 60-годишна кубинка, сподели, че има много добра приятелка българка и пожела да ме запознае с нея. Впоследствие посетих някои от лекциите на проф. Бескъм, а той ми подари свои публикации.

Всъщност тук беше и първата ми среща с проф. Дег (1920–2014), с която впоследствие установих траен контакт. Проф. Линда Дег беше професор в Института по фолклор в Блумингтон, Индиана. Унгарка по произход и ученичка на проф. Ортутай, тя беше емигрирала в САЩ през 1964 г. със съпруга си Андрю Вазони. Най-общо казано беше последовател на европейската фолклористична школа. Още на това парти открих в нея учения, с когото можех да споделя мислите си и несъгласието си относно някои моменти от прилаганите от проф. Дъндес методи. Тя много деликатно и с голямо уважение към чуждо-

то мнение сподели с мен собствените си разбирания по всички вълнуващи ме въпроси. По отношение на структурния анализ заяви, че не вижда смисъл в самотелното разкриване на структурата на фолклорните произведения, както и в психоанализа, който не се съобразява с опосредстващата роля на обществото. Всъщност нейните трудове, някои от които ми подари, най-добре говореха за това, особено книгата ѝ „Приказки и общество“ – изследване на разказването на приказки като връзка между устните фолклорни разкази, техните носители и участващата аудитория в сложно единство. През цялото изследване преминава идеята за постоянното взаимодействие между личността и обществото в създаването на устната традиция. Тя, разбира се, както в този труд, така и в останалите, нямаше претенции да бъде основоположник на социологическия подход в проучването на приказките. Напротив, давайки си ясна сметка за изминатия път в приказната теория, подчертава двата господстващи метода на сравнителен анализ на текстовете и на социологическата интерпретация на материала. Според нея по-нататъшните изследвания в тази област могат да имат напредък само ако се обединят двата метода.

Тук трябва да призная, че най-силно впечатление ми направи стремежа на проф. Дег да разглежда фолклора не като наследство, а като живо битуващо явление. В подкрепа на това бе например статията ѝ за неидентифицираните летящи обекти и как фолклористите биха гледали на тях (Фабула 1977). Тази статия, освен всичко, е и израз на тенденцията на модерната американска фолклористика да изучава съвременните фолклорни изяви: празниците на малките етнически и трудови колективи, разказите, пословиците, детските игри, вицовете, анекдотите, латриналиите (надписите върху поздравителните картички, тоалетните и пр.).

В спомените си често се връщам към човешкото отношение, което прояви проф. Дег към мен. Моята специализация включваше краткотрайно посещение на Института по фолклор в Блумингтън, но тя се нае да ми уреди по-продължителен двадесетдневен престой. Наистина, по това време Блумингтън беше Меката на фолклористиката и имаше какво да се види и научи. Още повече, че преподавателската и научната дейност на Калифорнийския университет беше в затишие след завършване на пролетния семестър. Впоследствие проф. Дег ме ориентира и по отношение на центровете, в които фолклорът е най-силно застъпен като дисциплина и в които са съсредоточени най-голям брой учени, заемащи водещи позиции във фолклористиката. След Института по фолклор в Блумингтън на второ място тя постави Американския фолклорен център във Вашингтон с ръководител Алън Джабур и Центъра за фолклор и народен живот в Пенсилванийския университет във Филадельфия. Благодарение на проф. Дег успях да посетя и Филадельфия, която не влизаше в предварителните ми планове.

Пътуването ми към Блумингтън, Индиана, беше началото на моето дълго завръщане към България. Бях обхваната от невероятното усещане за набли-

жаващата близост до родния дом, но и от тъга по Бъркли след пет месечния престой там. Разделях се с университета, с града, с колегите, с хората, с които бях общувала, с кедрите до прозореца ми, с аромата на „карамфил и канела“. Преминавайки през Бей бридж на път към летището, съзрях за последен път Голдън гейт бридж, силно се развълнувах и просълзих. Нямах да видя никога повече тази неземна хубост, подарена от природата и усъвършенствана до неузнаваемост от човека. Напусках най-красивия град на САЩ – Сан Франциско.

Отново полет, отново с „Пан Американ“. Този път до Чикаго. Видях града от птичи поглед. Имах два часа, за да се придвижа до изхода за Блумингтън. Струваха ми се много, но когато видях колко път до него още ми остава, едва не закъснях. Трябваше да ускоря хода, за да стигна навреме. Размерите на чикагското летище наистина са впечатляващи. Накрая успях. Полетях със самолет, който изглеждаше джудже в сравнение с досегашните. Самолет за двама – трима души, заедно с пилота и багажа вътре в него. Не летеше нависоко, затова още веднъж видях Чикаго в едър план, а след това и Блумингтън. Той така трептеше от вятъра, че се чувствах като човек, полетял с крила на птица. Линда Дег и Андрию Вазони ме чакаха пред стълбата на самолетчето на малкото градско летище. И вместо „Добре дошла“ проф. Дег с усмивка ме попита: „Изплашена ли си?“. Не бих казала, че съм смела, но единственото чувство, което изпитвам при полет, е чувството на възвишеност и удоволствие.

На вечерята в ресторанта същата вечер уточнихме срещите, на които трябваше да се запозная с останалите в Блумингтън през август фолклористи. Проф. Дег се беше погрижила за всичко: за общежитието, в което се бях настанила, за включването ми в младежката компания на докторантите в Института, за достъпа ми до най-голямата фолклористична библиотека, архива и пр.

Изпитвах вълнение и известен страх от срещата си с проф. Ричард Дорсън (1916–1981), бащата на американската фолклористика, директора на най-големия Институт за фолклор в света. Проф. Дег ме беше предупредила, че даже местните американци изпитват трудност при разбирането на неговия език. А какво ли щях аз да разбера... Докато чаках и се притеснявах в съседния кабинет да ме приеме проф. Дорсън, гледах видео със запис на гръцка сватба. В един момент ме извикаха за срещата. На вратата на кабинета се появи самият той, за да ме посрещне. О, Боже, пак изненада! Гледката беше смайваща! Директорът на Института по къси панталонки и фланелка със собствения му образ и надпис под него: “Chief of Fakelore”. “Fakelore” – това е дума, сътворена лично от проф. Дорсън за да обозначи с нея фалшивия фолклор. Моментално забравих и страх, и притеснение, засмях се на видяното и проф. Дорсън беше принуден да започне разговора ни с обяснение. Водел семинар на докторанти от цялата страна и те направили тези фланелки, като вложили в тях чувството си за хумор – нещо като униформа за всички участници, включително и за ръководителя. Помислих си само: да иронизираш професора си – недопустимо и невъзможно за нашите условия по онова време. Веднага се досетих, че надпи-

сът е във връзка с теорията на проф. Дорсън за това кое е фолклор и кое не е, кое е фолклор и кое е фейкмор. Чувството за хумор, за ирония и самоирония явно се проявяваше на всички нива и на никого през ум не му минаваше да се обижда или срамува от това. Проф. Дорсън съжали, че семинарът му току-що е завършил и съм пропуснала да участвам в него, но ме покани на обяд заедно с всички участници. Нови запознанства, полезни разговори, приятно прекарване.

На другия ден се срещнах с проф. Феликс Ойнас (1911- 2004). Имах предварителна информация за него, че е естонец, роден в Тарту, който по-късно емигрира в САЩ и от 1955 г. е професор по фолклор във факултета по славистика в Индианския университет в Блумингтън. Представих му се откъде съм, що съм, след което последва... нова изненада! Най-неочаквано той изсипа върху главата ми такава антикомунистическа тирада, че ако бях в началото на престоя си в САЩ, сигурно щях да се смутя и отчая. И непременно щях да си помисля, че слуховете за негативното посрещане на учени от социалистическите страни са верни. Но тъй като бях накрая и вече бях изпитала радушния прием на толкова много колеги и обикновени американци, невъзмутимо се усмигнах и казах, че съм там не като представител на комунизма в България, а като български фолклорист. И че познавам някои от неговите трудове и неговата твърда принадлежност и привързаност към финландската школа. Постепенно преминах на професионална вълна. Той сподели с мен, че е върл противник на историко-типологическия подход, чийто най-изявен представител за него е Борис Путилов от бившия СССР. Затова смята, че съветският фолклорист и неговите изследвания са резултат от марксистическите му убеждения. От друга страна, той проявява твърде толерантно отношение към новите методи на американските си колеги. На тази тема вече се разбрахме и той като че ли съвсем забрави за моята „комунистическа принадлежност“. Нещо повече, покани ме на обяд в ресторант, където разговорът ни продължи в приятна колегиална и приятелска атмосфера. Професионалният език все пак надделя над политическите различия на страните ни и се разделихме като добри приятели.

Институтът по фолклор в Блумингтън беше разположен в две съседни къщи, едната от които беше заета от администрацията и от кабинети на сътрудници, а другата – от фолклорния архив. Бях поканена да разгледам архива, да поработя в него, ако имам желание. Аз това и чаках. Проявих любопитство към познатото ми вече чувство за хумор на американците и неговите регистрирани изяви. Отворих картотеката за вицовете. Класификацията им ме отведе към многобройните тематични видове и форми. Съзнателно отидох на раздела за политическите вицове и вицовете за президенти. Удиви ме тяхната многобройност, актуалност и свеж хумор. Четох и се забавлявах с вицовете за Джими Картър, който в момента беше президент. Имаше и куп вицове за други политически персонажи. Веднага съпоставих прочетеното със ситуацията у нас. Само за един виц за Тодор Живков по това време беше лежал човек в затвора. Политическите вицове бяха забранени и се разказваха само в тесен приятелски

кръг, под секрет. Нямаше начин и фолклористите да правят опити да ги записват, защото щяха да се озоват зад решетките. Архивът беше наистина изрядно поддържан, много лесно достъпен за свои и чужди, без излишни формалности, без забранени теми от какъвто и да било характер.

Другата забележителност на Блумингтън беше университетската библиотека. Нямаше никакъв проблем да получа разрешение за достъп в нея. В голяма многоетажна сграда в центъра на малкия университетски град целият седми етаж с размерите на нашата национална библиотека „Св. Св.Кирил и Методий“ беше зает от раздела за фолклористика. Тъй като книгите бяха електронно защитени, на етажа нямаше нито едно служебно лице. Всеки сам трябваше да се обслужва. Но и тук всичко беше така добре подредено и улеснено, че не се налагаше да се търси помощта на библиотекар. След справка в каталога свободно се движиш във фонда и си намираш търсената книга. Непосредствено до книгите в същия салон бяха разположени бюрата на фолклористите. На всяко бюро стоеше табелка с името на съответния учен. През август, когато отидох там да работя, нямаше никой – всички почиваха. Поради електронната защита на книгите в библиотеката можеха да се внасят и изнасят всякакви други книги, необходими на учения за изследователския процес, наравно с ползваните на място. След привършване на работа книгите се оставяха на бюрото, готови за следващия ден. Едно удобство, за каквото не можехме дори да мечтаем в България.

Към края на престоя ми в Блумингтън проф. Дег ми уреди за кратко да посетя и Катедрата по фолклор и фолклайф към Пенсилванийския университет във Филадельфия. Уреди ми и посрещането на летището, макар че не исках повече да я ангажирам. Тя обаче реши, че градът е голям и трудно ще се оправя сама. Не знаех кой ще ме посрещне, но той ме откри – Джон Брискоу, съпруг на докторантката към катедрата в университета Джини (Върджиния) Брискоу. Не можах да откажа на любезната покана да гостувам на семейството му вместо на хотел. „Аз съм задължен на света“ – отговори Джон на съпротивата ми да не ги притеснявам. Когато стигнахме Розмонт, предградиято на Филадельфия, където живееше семейството, се убедих, че нямаше как да ги притесня. Къщата беше триетажна стара тухлена сграда, строена през 1903 г., толкова голяма, че можеше да се изгубиш в нея. Вечерта прекарахме заедно. Джини ми показа библиотеката си, която ми предостави за ползване докато съм вкъщи. На другия ден тя ме отведе в катедрата, където не открихме никого, освен секретарката. Нормално, беше август, непоносима жегата. По телефона успях да ми уреди среща с единствения останал в града проф. Дан Бен Амос (1934). Той ни покани още същата вечер да му гостуваме у дома. Може да се каже, че добре познавах някои от изследванията му. По това време той беше станал известен с дефиницията си за фолклора в контекст, многократно цитирана от различни фолклористи. Първоначално е бил студент на небезизвестния израелски проф. Дов Ной от Йерусалим, който го насочва за по-нататъшно обучение към Ин-

ститута по фолклор в Блумингтън при проф. Ричард Дорсън. Там става доктор по фолклор и по-късно започва работа във Филаделфия, където се установява за постоянно.

Малко преди да тръгнем към дома на Дан Бен Амос, Джини ми каза, че трябвало да работи върху докторската си дисертация. Тази къща обаче ѝ била неуютна и шумна (!), затова възнамерявала да отиде във вилата на своя приятелка, където можела да чете и пише на тишина и спокойствие. Натовари си книжките в една от колите и отпраши към вилата. Нямах думата за каприза на моята колежка, но не можех да си представя как би реагирала, ако трябваше да живее и пише докторска дисертация в жилище като моя отчайващо мизерен апартамент.

Вечерта Джон ме отведе в дома на проф. Дан Бен Амос. Посрещна ни бременната му съпруга. Имаше и други гости, но разговорът ни бързо премина на фолклорна вълна. Заговорихме за фолклористиката, за мястото ѝ сред другите хуманитарни науки в университета. Той сподели, че тя е една от сравнително широко застъпена дисциплина в САЩ, защото учените фолклористи са успели да внушат на обществеността значимостта на фолклора, неговия актуален характер. Затова правителството на САЩ отделяло средства за развоя ѝ. Така премина още една приятно и полезно прекарана вечер, последна среща с колега от престоя ми в САЩ.

С това се изчерпа моята научна програма. На другия ден имах време да се отдам на културни развлечения във Филаделфия. Запомних града със сградата на Индепендънс хол и камбаната, която е оповестила рождения ден на САЩ (4 юли 1776 г.); с музея на Роден, който е по-богат от музея на Роден в Париж, с паметника на щипката за пране (потресавашо!) и центъра на града, изгълнен с полицаи, които стачкуваха за правата си (каквото и да означава това!). У нас по онова време стачките бяха непознато явление, а камо ли милиционерите да си позволят такава волност.

На следващия ден отпътувах за Ню Йорк. Имах три дни, които посветих на музеи, галерии, изложби. Отчетох се пред АЙРЕКС и отново поех дългия път, този път на завръщането. Без страх, без притеснения. И с огромното вълнение, че най-сетне ще бъда отново със семейството си, с децата си и ще продължа своя жизнен и научен път, обогатена с нови научни идеи, с нов житейски опит и схващания за живота.

проф. дин Радост Иванова
E-mail: radost_ivanova40@abv.bg